

Аннотация

Дабиза Я. И. Понятие, содержание и средства реализации функции согласования частных и публичных интересов в сфере хозяйствования. — Статья.

Статья посвящена проблемам согласования частных и публичных интересов в сфере хозяйствования, которые рассмотрены сквозь призму функционального подхода. Автор обосновывает необходимость выделения функции согласования частных и публичных интересов в качестве отраслевой функции хозяйственного права, раскрываются цели и средства реализации данной функции права, определяются ее приоритетные задачи. Особое место среди последних принадлежит определению правовых основ деятельности саморегулирующихся организаций, полноценное функционирование которых должно стать важным шагом на пути к совершенствованию системы контроля за осуществлением хозяйственной деятельности, способствовать решению важнейших задач, стоящих сегодня перед украинским обществом.

Ключевые слова: функция согласования частных и публичных интересов; частно-публичное партнерство, саморегуляция бизнеса, баланс интересов.

Summary

Dabizha Y. I. Notion, Content and Means of Public and Privates Interests Cooperation in the Sphere of Interprising. — Article.

In this article the author examines the function of concordance of private and public interests as an independent function of economic law. The article also considers the purpose, tasks and recourses of this function of law. It focuses attention on the problem of private-public partnership as one of the priorities of economic law of Ukraine.

Keywords: function of concordance of private and public interests, private-public partnership, self-regulation of business, the balance of interests.

УДК 340.12(477.1-250А)"18/19"(092)

А. В. Дзевелюк

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ ЮХИМОВИЧА ЧИЖОВА ЯК ТЕОРЕТИКА ПРАВА

М. Ю. Чижов залишив нам численні роботи (монографії, підручники, брошури, наукові статті, критичні рецензії) за різноманітною тематикою. Коло проблем, яким присвячені праці вченого, показує, що в дійсності він був надзвичайно різнобічним ученим. Навіть при поверхневому ознайомленні з його працями неважко знайти, що в них завжди одночасно присутні різні ракурси розгляду.

Тим часом проблемно-тематичний аналіз наукової спадщини вченого дозволяє виділити такі напрями його науково-правової діяльності.

1. Загальнотеоретичне дослідження права.

М. Ю. Чижов відомий як теоретик права, і, отже, основна маса його робіт присвячена різним загальнотеоретичним проблемам права. Як теоретика права головна заслуга М. Ю. Чижова полягає у вивченні самого поняття права, результати якого відбиті в численних працях і високо оцінені сучасниками.

Загальнотеоретична спрямованість науково-правових досліджень М. Ю. Чижова була вибрана ще у студентські роки. Свою першу працю «Про походжен-

ня права», написану на останньому курсі юридичного факультету Імператорського Варшавського університету, М. Ю. Чижов присвятив проблемам становлення права і його відтворюючих сил. У цій праці він поставив проблематику, вивченням якої займався протягом усього життя.

У 1877-1878 рр. М. Ю. Чижов написав декілька об'ємних статей по загальнотеоретичних питаннях права [1-4]. У цих статтях увага вченого фокусується на таких важливих проблемах права, як роль особистості в правоутворенні й матеріальні джерела права.

У статті «Засвоєння особистістю права» розпочата спроба, говорячи словами самого автора, «уявити шлях, за яким особистість підходить до права, і зазначити сферу, в якій особистість засвоює право» [3, 5]. У роботі аргументуються такі тези: «1) особистість засвоює право під впливом прояву в її історії світового закону індивідуалізації; 2) закон індивідуалізації емансипує дух і дії особистості від оточуючого її середовища; 3) емансипація духу і дії особистості відбуваються у зв'язку із самопізнанням особистості; 4) самопізнання особистості дає їй можливість підійти до самостійності й свободи; 5) самостійність і свобода — необхідні умови справедливості; 6) справедливість — основа права; і 7) право зміцнює і підтримує самостійність і свободу особи» [3, 5]. М. Ю. Чижов не погоджується зі зведенням джерел права до народного духу представниками історичної школи права, бо, на його думку, воно веде до помилкового поняття про право [3, 6]. М. Ю. Чижов намагається довести, що «не народ, як ціле, утворює право, а особистість, не народний дух (фікція) робить право, а особистий дух (дійсність)» [3, 5].

У центрі уваги вченого в серійних статтях за назвою «Звичай і закон як форми права» містяться дискусійні питання матеріальних джерел права [1; 2; 4]. Зміст зазначених статей з доповненнями і змінами ввійшов у твір вченого «Джерела і форми права» [5]. Дослідженню джерел права вчений надавав особливого значення, зв'язуючи його з характером і природою права. На його думку, «поки не буде знайдене належне поняття про джерела права, характер і природа права будуть обумовлені неточно, однобічне і неясно» [4, 38]. У згаданих роботах М. Ю. Чижов докладно аналізує основні положення найважливіших наукових шкіл (школа природного права, історична школа права і школа механічного правоутворення) про джерела права, демонструє свій досвід «знаходження» джерела права.

Деякі ідеї твору «Джерела і форми права», і особливо третьої статті «Звичай і закон як форми права», одержують свій докладний виклад і розвиток у праці «Елементи поняття права» [6]. Цю роботу автор подає як «матеріал до роз'яснення природи права, що утворився в нього під руками при вивченні ним предмета своєї спеціальності» [6, 3], радячи читачеві вважати її не чим іншим, як програмою, в основу якої покладене дослідження елементів поняття права, у числі яких виділяються і детально аналізуються: 1) фізичний елемент поняття права; 2) органічний елемент поняття права; 3) етичний елемент поняття права. У праці детально розглядаються також такі важливі теоретичні питання, як людина, її природа і потреби, мета людських прагнень,

свобода і справедливість, їх співвідношення з правом і т.д. Ця монографія М. Ю. Чижова є найбільш значимою серед його праць з погляду характеристики його праворозуміння.

Деякі теоретичні погляди вченого були викладені в його публічних лекціях «Завдання сучасної науки права» [7] і «Нарис учень російських юристів про право» [8]. Ці лекції відрізняє проблемний підхід до позначених тем. У них лектор викладав не просто загальновідомі положення по тих чи інших питаннях, а своє бачення проблеми, саме стан і перспективи розвитку правової науки, і своєрідно коментував погляди вітчизняних учених про право.

Як уже відзначалося, на формування наукових поглядів М. Ю. Чижова вплинули його зарубіжні поїздки, спілкування з відомими європейськими вченими-теоретиками, особливо наукові контакти з професором Лоренцом фон-Штейном. Наукові пошуки вченого в рамках цих зарубіжних поїздок згодом були відбиті в його працях «Енциклопедія і філософія права в німецьких і австрійських університетах» [9] і «Право і його зміст за вченням Лоренца фон-Штейна» [10]. Ці твори не були простими нарисами західноєвропейської юридичної літератури з теорії і філософії права, хоча ознайомлення співвітчизників зі станом західноєвропейської юридичної науки було одним із головних завдань автора. У них М. Ю. Чижов, входячи найчастіше в полеміку з ученими, погляди яких він описує, критично оцінює окремі їхні ідеї і викладає власну позицію по розглянутих питаннях.

Загальнотеоретичні погляди вченого по багатьох питаннях в узагальненому й оглядовому вигляді одержали відображення в його працях з енциклопедії права [11–13]. У них утілювалися різноманітні науково-правові ідеї вченого за понад два десятиліття його наукової діяльності. Цікавими з погляду предмета даного дослідження є положення, відбиті в цих працях, щодо місця правознавства в системі суспільних наук, співвідношення правознавства і державознавства, статусу і завдань енциклопедії права, її зв'язку з іншими юридичними науками, походження права, співвідношення позитивного права і природного права, об'єктивного і суб'єктивного в праві, проблем кодифікації права і т. д.

Загальнотеоретичні дослідження права М. Ю. Чижова відрізнялися за своєю глибиною. По його ж словах, він не зміг «зупинити свій погляд тільки на поверхні права» [5, 202], «вертитися на поверхні права, не глянувши в його глибину, не довідавшись місця зародження права і не вивчивши причину, утворюючи право» [5, 193].

2. Історичний напрям досліджень.

Безумовно, основною сферою наукових інтересів М. Ю. Чижова була теорія права, якій присвячена більшість його робіт. Отже, всі інші дослідження вченого були зв'язані так чи інакше з його загальнотеоретичними пошуками. Це стосується, насамперед, його історико-правових пошуків.

М. Ю. Чижов повсюдно підкреслював важливе значення історичного вивчення для пояснення природи права. З цього приводу він писав: «Право є життєве поняття, а життя є розвиток, рух уперед. З'ясування історичної сторони права необхідно для поняття природи права. Звідси — прагнення вивчи-

ти право історично» [11, 31]. Невипадково, що багато загальнотеоретичних праць М. Ю. Чиждова супроводжувалися відповідними історичними екскурсами. Зокрема, у праці «Вступ у вивчення права (енциклопедія права)» автор, крім уявлення свого бачення енциклопедії права, його предмета, завдань, зв'язку з іншими юридичними науками, до книги додає великий історичний нарис розвитку енциклопедії права [14], що є одним із добротних досліджень по-дібного роду.

Багато теоретичних питань права М. Ю. Чиждов досліджував, говорячи словами самого вченого, «спускаючись в історію людства» [4, 39]. Широке застосування саме історичного методу дозволило йому виявити корені досліджуваних правових явищ. Так, наприклад, у праці «Джерела і форми права» питання про джерела права розглядається у зв'язку з історичним розвитком самосвідомості особистості й виділяються такі періоди: «а) період розумово-нерозвиненого стану особистості (Схід); б) період переважної переваги пізнавального (логічного) закону людського духу (Греція); в) період панування логічного закону у зв'язку з могутнім здійсненням у практичному житті особистості початку волі (Рим); г) період (перехідний) невизначеності в побуті особистості (середньовічний період); д) період розмежування логічної сфери людського життя й етичної: примирення і зрівноваження логізму й етизму, поняття і життя, думки і дійсності (час після релігійної Реформації) та виникнення наукових, на ґрунті оновлених релігійною Реформацією, думки і життя систем; 1) школа письменників природного права; 2) історична школа; 3) школа письменників механічного правоутворення» [5, I—II].

Загальнотеоретичні дослідження правових явищ М. Ю. Чиждова майже завжди базувалися на вивченні поглядів мислителів минулого по відповідних питаннях. Поряд із широким застосуванням історичного методу до вивчення права М. Ю. Чиждов написав і праці власне у сфері історії політико-правових учень. Зокрема, такими є його праці «Нарис учень російських юристів про право» [4], «Матеріали до історії системи права (Енциклопедії права). До питання про систему права в римлян (з нарисів римської юриспруденції)» [15] і «Історико-філософський огляд учень про право, моральність і державу» [16].

За своїм жанром праця вченого «Право і його зміст за вченням Лоренца фон-Штейна» [10] може вважатися внеском в історію політико-правових учень. Сам учений просить читача «дивитися на цю працю тільки як на одну з юридичних екскурсій у сферу загального вчення про право» [10, 4]. У цьому творі ставляться два завдання: 1) дати систематичний огляд політико-юридичної теорії Штейна (що вирішується в рамках першої частини роботи); і 2) поставити теорію Штейна в ряді інших наукових теорій (друга частина роботи присвячена цьому питанню). Тим самим М. Ю. Чиждов почав спробу визначити місце, яке посів Штейн в історії переважно юридичних учень, установити відношення теорії Штейна до теорій йому попередніх і супутніх учених-юристів [10, 1]. Розглядаючи умови, серед яких складалася і розвивалася політико-юридична теорія Штейна, М. Ю. Чиждов виділяє два напрями в історії юридичної думки: суб'єктивізм і об'єктивізм. У числі вчених першого напрямку вивча-

ються погляди Г. Гроція, Т. Гоббса, С. Пуфендорфа, К. Томазія, І. Канта, І. Г. Фіхте та ін., а в числі другого — Ф.-К. Савінії, Р. Єринга, Л. Гупловича, Г. Єллінека, А. Поста та ін.

При розгляді й оцінці учень різних мислителів М. Ю. Чижев намагається ставитися до них об'єктивно. Зокрема, учений сам пише, що при викладі теорії Штейна він звертає увагу на основні положення цієї теорії, маючи на увазі «шляхом указівки тільки слабких частин його теорії, з одного боку, хоч би що там було розхитати його політико-юридичне вчення, а з іншого — ...надмірно його не звеличувати» [10, 3-4].

Слід зазначити, що праці М. Ю. Чижева, які за жанром можуть бути віднесені у сферу історії політико-правових учень, підкорялися загальнотеоретичним завданням дослідження феномена права і носили допоміжний характер.

3. Дослідження наукознавчих і теоретико-методологічних проблем правової науки.

Аналіз наукової спадщини М. Ю. Чижева показує, що він як теоретик права не був байдужим до власних проблем своєї науки і приділяв велику увагу її теоретико-методологічним питанням. Він міркував по багатьох наукознавчих і теоретико-методологічних проблемах пізнання права. У центрі уваги вченого перебували такі наукознавчі й теоретико-методологічні проблеми правової науки, як система суспільствознавства, місце правознавства в цій системі, співвідношення правознавства і державознавства, система правознавства, стан сучасної йому правової науки і її основні завдання, статус енциклопедії права та ін. Ці проблеми одержали своє відображення в таких працях ученого, як «Завдання сучасної науки права» (Одеса, 1881) [7], «Право і його зміст за вченням Лоренца фон Штейна» (Одеса, 1890) [10], «Вступ у вивчення права (Енциклопедія права)» (Одеса, 1908) [11].

Зберігають свою наукову цінність і донині думки М. Ю. Чижева про завдання правової науки. Зокрема, у своїй вступній лекції, прочитаній в актовому залі Імператорського Новоросійського університету, учений, виходячи з трьох моментів природи права, завдання сучасної йому науки права зводив до трьох положень: 1) до знання норм діючого права; 2) до вивчення явищ людського життя, обумовлених правом; і 3) до розуміння сил, що перетворюють життєве явище на юридичне, тобто до розуміння правоутворюючих сил [7, 7].

4. Навчально-методичний напрям діяльності.

Слід зазначити, що наукова діяльність М. Ю. Чижева була тісно зв'язана з його педагогічною діяльністю. Для вченого навчальний заклад (юридичний факультет) був, насамперед, «науковим організмом» [7, 8]. Невипадково, що він часто говорив про систему наук юридичної освіти.

Як педагог, що вже було згадано вище, він завжди серйозно і з відмінною ретельністю ставився до своєї головної педагогічної справи — читання лекцій студентам [17, 247].

Важливою складовою науково-педагогічної діяльності вченого була підготовка навчально-методичної юридичної літератури. Його книги з енциклопедії права [11-13] стали навчальним посібником для цілого покоління студентів-

юристів. Для забезпечення літературою цієї дисципліни вчений підготував спеціальне видання [18].

М. Ю. Чижев був активним пропагандистом правових знань не тільки в рамках системи вищої юридичної освіти; він дуже багато працював для того, щоб правові знання могли проникнути в широкі верстви суспільства. Цю мету він реалізував, насамперед, за допомогою газети «Південний огляд», яку заснував в Одесі. Свої популяризаторські ідеї вчений прагнув впровадити в життя і через викладання правової науки в середніх навчальних закладах. Як уже відзначалося, будучи членом Комісії для складання статуту середніх шкіл, він перший порушив питання про введення викладання законодавства в середніх школах Міністерства Народної Освіти [19] і, незважаючи на сильну протидію, відстояв свою пропозицію. М. Ю. Чижев сам викладав курс законодавства в Одеському комерційному училищі й сам же забезпечив вивчення цієї дисципліни навчально-методичною літературою [20—22; 25—27]. Учений мріяв про відкриття в Одесі комерційного університету і з цього приводу написав кілька статей про вищу комерційну освіту: «Комерційний університет у Мілані (Universita ¹ l l l 1 ¹ ^ ^ Luigi Bocconi)» (1904) [23], «Комерційні університетські курси (Комерційний університет) в Одесі» (1905) [28], «До питання про вищу комерційну освіту в Росії» (1907) [24] і т. д.

Література

1. Метла (Чижев Н. Е.) Обычай и закон как формы права (статья вторая) // Юридический вестник. — 1877. — № 11—12. — С. 5—45.
2. Метла (Чижев Н. Е.) Обычай и закон как формы права (статья первая. Введение) // Юридический вестник. — 1877. — № 5—6. — С. 31—55.
3. Метла Н. (Чижев Н. Е.) Усвоение личностью права // Юридический вестник. — 1877. — № 7—8. — С. 3—58.
4. Чижев-Метла Н. Обычай и закон как формы права (статья третья) // Юридический вестник. — 1878. — № 8. — С. 38—56.
5. Чижев Н. Источники и формы права / Н. Чижев. — Варшава : Тип. Ивана Носковского, 1878. — 255 с.
6. Чижев Н. Элементы понятия права / Н. Чижев. — Варшава : Тип. Ивана Носковского, 1880. — VII, 183 с.
7. Чижев Н. Задачи современной науки права. Публичная лекция, читанная 17 февраля 1881 г. в Императорском Новороссийском университете / Н. Чижев. — О. : Тип. «Новороссийский Телеграф», 1881. — 8 с.
8. Чижев Н. Очерк учений русских юристов о праве. Публичная лекция, читанная 23 февраля 1881 г. в Императорском Новороссийском университете / Н. Чижев. — О. : Тип. «Новороссийский Телеграф», 1881. — 9 с.
9. Чижев Н. Энциклопедия и философия права в германских и австрийских университетах / Н. Чижев. — О. : Тип. Зеленого (б. Ульриха), 1882. — Вып. 1. — 94 с.
10. Чижев Н. Право и его содержание по учению Лоренца фон Штейна. Очерк современной юридической литературы / Н. Чижев. — О. : «Экономическая» тип. «Одесского Вестника», 1890. — VIII, 430 с.
11. Чижев Н. Введение в изучение права (Энциклопедия права). Заметки ординарного профессора Императорского Новороссийского университета Н. Е. Чижова / Н. Чижев. — О. : Тип. «Русской Речи», 1908. — 289 с.
12. Чижев Н. Е. Обзорение энциклопедии права / Н. Е. Чижев. — О. : Дыхно, 1896. — 176 с.
13. Чижев Н. Е. Обзорение энциклопедии права / Н. Е. Чижев. — О. : Типо-литограф. Акционер. Юж.-Рус. О-ва Печатного Дела, 1900. — 193 с.
14. Чижев Н. Е. Исторический очерк развития энциклопедии права // Введение в изучение права (Энциклопедия права). Заметки ординарного профессора Императорского Новороссийского университета Н. Е. Чижова. — О. : Тип. «Русской Речи», 1908. — С. 267—274.

15. Чижев Н. Е. Материалы к истории системы права (Энциклопедии права). К вопросу о системе права у римлян (из очерков римской юриспруденции) / Н. Е. Чижев. — О. : Одес. вестн., 1885. — 139 с.
16. Чижев Н. Е. Историко-философские обозрение учений о праве, нравственности и государстве / Н. Е. Чижев. — О., 1904. — Вып. 1 : Древний мир. — 214 с.
17. Клитин А. М. Профессор Николай Ефимович Чижев // Отчет о состоянии и деятельности ИНУ за 1910 г. / сост. по поручению Совета Ун-та ординарный проф. Б. В. Станкевич. — О. : Тип. «Техник», 1911. — С. 246-253.
18. Чижев Н. Е. Подробное указание литературы к программе курса «Введение в изучение права» / Н. Е. Чижев. — О., 1909. — 24 с.
19. Чижев Н. Е. Современная летопись о преподавании законоведения в средних учебных заведениях Министерства народного просвещения // Отдельный оттиск из «Журнала Министерства народного просвещения». — Новая сер. V (1906. — № 10). — С. 59-75.
20. Чижев Н. Е. Законоведение : в 4 вып. / Н. Е. Чижев. — О. : «Экономическая» тип., 1898-1903.
21. Чижев Н. Е. Законоведение. Вып. 4. Записки по вексельному праву / Н. Е. Чижев. — О. : «Экономическая» тип., 1903. — 58 с.
22. Чижев Н. Е. Законоведение. Вып. 1. Записки по государственному праву / Н. Е. Чижев. — О. : «Экономическая» тип., 1899. — 80 с.
23. Чижев Н. Е. Коммерческий университет в Милане (Universita commerciale Luigi Bocconi) / Н. Е. Чижев. — Б.м., 1904. — 7 с.
24. Чижев Н. Е. К вопросу о высшем коммерческом образовании в России / Н. Е. Чижев. — О., 1907. — 19 с.
25. Чижев Н. Е. Законоведение. Вып. 2. Записки по гражданскому праву / Н. Е. Чижев. — О. : «Экономическая» тип., 1898. — 75 с.
26. Чижев Н. Е. Законоведение. Вып. 2-3. Записки по гражданскому праву / Н. Е. Чижев. — 3-е изд. — О. : «Экономическая» тип., 1901. — 64 с.
27. Чижев Н. Е. Законоведение. Вып. 3-а. Записки по торговому праву / Н. Е. Чижев. — О. : «Экономическая» тип., 1901. — 50 с.
28. Чижев Н. Е. Коммерческие университетские курсы (Коммерческий университет) в Одессе / Н. Е. Чижев. — Б.м., 1905. — 26 с.

Анотація

Дзевелюк А. В. Характеристика основных напрямів наукової діяльності Миколи Юхимовича Чижова як теоретика права. — Стаття.

У статті досліджуються основні напрями наукової діяльності Миколи Юхимовича Чижова: загальнотеоретичне дослідження права, історичний напрям досліджень, дослідження наукознавчих і теоретико-методологічних проблем правової науки, навчально-методичний напрям діяльності, та їх роз'яснення.

Ключові слова: М. Ю. Чижев, теорія права, історія права, методологія права.

Аннотация

Дзевелюк А. В. Характеристика основных направлений научной деятельности Николая Ефимовича Чижова как теоретика права. — Статья.

В статье исследуются основные направления научной деятельности Николая Ефимовича Чижова: общетеоретическое исследование права, историческое направление исследований, исследование науковедческих и теоретико-методологических проблем правовой науки, учебно-методическое направление деятельности, и их разъяснения.

Ключевые слова: Н. Е. Чижев, теория права, история права, методология права.

Summary

Dzeveliuk A. V. The Main Ways of Mykola Yukhymovych Chuzhov Scientific Activity Characteristics. — Article.

This article explores the main directions of scientific activity of Nikolai Efimovich Chizhov: general study of law, historical trend of studies, research of scientific, theoretical and methodological problems of legal science, educational and methodical direction of their activity, and explanation.

Keywords: M. Y. Chyzhov, theory of law, history of law, methodology of law.